

DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'TE YER ALAN ALET- EŞYA ADLARI

*Talip YILDIRIM**
*Musa ÇİFCİ***

ÖZET

Türkçenin tarihi ve modern alanlarındaki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalarla, bir toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, siyasî ve sosyal tarihi, toplumsal ve kültürel eğilimleri ortaya çıkar.

Türkçenin yazılı ürünlerle takip edilebilen tarihsel dönemleri, edebi ürünleriyle birlikte zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu tarihsel dönemler içinde Karahanlı Türkçesi dönemi önemli bir yere sahiptir. Karahanlı Türkçesi döneminde Türk Diline kaynaklık eden eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerden biri de Divânü Lûgati't-Türk'tür. Eser, dönemin kültür, dil, coğrafya ve tarih bilgilerini içeren önemli bir kaynaktır. Eser, zengin bir dil malzemesine sahiptir. Çalışmada, eserde geçen günlük hayata ait alet-eşya adları etimolojik olarak incelenip, kullanımları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Divanü Lûgati't-Türk, Alet- Eşya Adları, Etimoloji.

THE NAMES OF THE TOOLS AND POSSESSIONS IN DİVANU LUGATİ'T-TÜRK

ABSTRACT

Research on vocabulary has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language. Those studies introduce relevant and essential information about the life styles, customs and traditions, social and political history and cultural and social trends of a society.

Historical periods of Turkish language that can be studied through written-literary sources present rich and diverse vocabular characteristics. Turkish language used in Karahani period one of the important term within Turkish history. There are many written and oral sources remaining from the Karahani period that are providing data and information about Turkish language. One of those sources is Divânü Lûgati't-Türk. It is a very significant source that comprises of cultural, linguistic, geographic and historical information about Karahani period. Divânü Lûgati't-Türk presents a rich and diverse linguistic data. This study etymologically examines the names of tools and utensils used in the

* Doç. Dr., Uşak Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: yildirimalip@hotmail.com

** Doç. Dr., Uşak Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. El-mek: musaciftcii@yahoo.com

daily life of Karahani Turks to found out how and in which ways those names are used in *Divânü Lügati't-Türk*.

Key Words: Karahani Turkish, *Divânü Lügati't-Türk*, Names of tools and utensils, Etymology.

Giriş

Büyük Türk dilcisi, etnologu, folklor bilimcisi ve sözlükçüsü *Mahmud bin Hüseyin ibn-i Muhammed* ya da bilinen adıyla *Kaşgarlı Mahmud* tahminen 11. yüzyılın ikinci yarısında Isık Göl yakınında Karahanlı Devleti idaresi altındaki *Barsgan* şehrinde doğmuştur. Hayatı hakkında ancak eserindeki bazı ipuçları ve tahminlerle bilgi sahibi olabildiğimiz *Kaşgarlı Mahmud*, yaşamı süresince Türk illerini gezmiş, bu yerlerde gördüğü halkların dillerini öğrenmiş ve Türk dili ile ilgili olarak hazırlayacağı önemli eseri için gerekli bilgileri toplamıştır. Hayatı boyunca çağının Türklük bilimine hizmet etmiş olan *Mahmud*, ardında Türk dili ile ilgili iki eser bırakmıştır¹. Bu eserlerden ilki “*Kitâb-ı Cevahirü'n-Nahv fi- Lügati't-Türk*” adını taşımaktadır. Eser, Türk dilinin gramer kurallarını içerir. Maalesef bugün kayıptır. Diğer eser ise bütün Türklük bilimi araştırmaları için kaynak olan *Divânü Lügati't- Türk* tür.

Divânü Lügati't-Türk, Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlüktür. Eserin giriş kısmında Türk leksikografyası ve diyalektolojisinin prensipleri, Türk gramerinin yapısı, diyalekt gruplarının coğrafik konumları hakkında bazı açıklamalar yapılmış, bu açıklamalardan sonra bir dünya haritası konmuştur.

Divânü Lügati't- Türk'ün büyük bir kısmı ise sözlükten oluşmaktadır. *Kaşgarlı* bütün Türk boylarından büyük bir özenle topladığı leksik malzemeyi bir düzen içinde sözlüğüne koymuş ve eserine aldığı sözcükleri, cümle, atasözü, beyit, dörtlük vb. şekillerde örneklendirmiş, bazen sözcükler hakkında örnek verdikten sonra, bu sözcüğün kullanımıyla ilgili Türkler arasında anlatılan bir efsaneyi veya gerçek bir olayı nakletmiştir.

Kaşgarlı, kitabının her bölümünü gramerin iki önemli unsuru olan isimler ve fiiller olarak ikiye ayırmıştır. Eserinin isimler kısmına zamirler, sıfatlar, edatlar vb. isim soylu sözcükleri de ele almıştır.

Dönemin kültürel, ekonomik, sosyal, tarihî, coğrafi ve dil yapısını ortaya eser üzerinde birçok çalışma yapmış ve yapılmaya devam etmektedir. Sayfaları her açıldığında yeni bir şeyler keşfettiğimiz eser, bize birçok konuda ışık tutmuştur. Bu çalışmada ise *Kaşgarlı Mahmud*'ün, *Divânü Lügati't-Türk*'te kaydettiği alet, eşya adları belirlenmiş ve tarihsel süreçte durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Belirlenen alet-eşya adları kullanım alanlarına göre tasnif edilerek verilmiştir.

1. Tarımla İlgili Alet-Eşya Adları:

abakı:”Bostan korkuluğu” anlamına gelmektedir (DLT I: 136, 22), (EDPT, 8).

adı: “Buğday temizlemek için kullanılan aygıt, yaba; çatal değnek. İki yanı bulunan her nesneye de “adı” denir” (DLT I, 126,6), (EDPT, 63).

¹ Martin Hartmann, “Divânü Lügati't- Türk'e ait Birkaç Mülâhaza”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, sayı: 4, Eylül-Ekim 1331, s. 167- 170.

amaç: “Öküz, saban ve benzerleri gibi çiftçi aygıtları, çift öküzü tarım aygıtları” anlamına gelmektedir (DLT I, 52,21), (EDPT, 156). “Bu kelime G.Doerfer (1975 II, no:552) ve G. Clauson’ a göre İran dilinde “saban” ve “hedef” anlamlarıyla çok eski bir zamanda Eski Türkçe’ye geçmiş bir kelimedir. Tietze’de bu görüşü benimser (TETTL,161), (KBS I,68).

andıg: “Elek, kalbur gibi şeylerin kasnağı” anlamına gelmektedir (DLT I:118,17).

baldu: “Balta” (DLT I,418,9), (EDPT, 333).“ Kesmek, yamak, yontmak gibi işlerde kullanılan ağaç saplı demir araç”. Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “**baldu**” olarak geçer (DLT I,418,9) ~ **baltu** (Alt. Gr.,300b). “Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (baltu). Başlangıçta daha çok “savaş baltası” olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Orta Türkçede *baldu* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *balta* olarak kullanılır. Ayrıca kelimenin Sümerce, Toharca, Osetçe, Eski Farsça, Kalmukça gibi dillerden geçtiği hakkında görüşler de vardır. (EREN: TDES, 37-38). Doerfer “**balta**” biçiminin Türkçe’ye Moğolcadan geçtiğini ortaya atmıştır. Ona göre Türkçe **balta** biçiminin Moğol çağından başlayarak ortaya çıkması buna en güzel tanıktır. Bu kelime Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.” (KBS I, 110).

çigne: “Çigne” çikne çiftçilerin “sürgü” dedikleri aygıt” anlamına gelmektedir (DLT III, 302,24), (EDPT, 416).

kürgek: “Kürek” anlamına gelmektedir (DLT II, 289,25), (EDPT, 742-743). “ Toprak, kömür gibi şeyleri bir yerden bir yere alıp atmaya, taşımaya yarayan ve yayvan bir bölümü, buna bağlı sap. bulunan araç.” “Eski Türkçede kelime “**küri**” olarak geçer (KBS I, 591). Bir görüşe göre bu kelime <**küri+gek** şeklinde olup “-gak” eki fiilden isim yapma eki olup, somut bir isim türetmiştir (DLTG, 88).

orgak: “Orak” manasına gelmektedir (DLT II: 128,20).(EDPT, 216). “ Ekin biçmekte kullanılan yarım çember biçiminde araç.” Bu kelime E.T’de “**orgak**” olarak, Eski Kıpçakçada ise “**orak**” olarak yer alır. Türkçe **or-** “**biçmek**” kökünden “-gak” ekiyle kurulmuştur. **Or-+gök> orak**. Bu ekin başındaki “**g**” diyalektlerin büyük bir bölümünde düşmüştür. Orta Türkçede “**baştar**” kelimesi de “orak” olarak geçer. Ancak baştar’ın orgak’tan farklı özel bir orak olduğu biliniyor. Kökeni açık olarak bilinmiyor (EREN, TDES: 308).

saban: “Sapan, çift ve çiftçi takım ve aygıtları; çiftçilik” anlamlarını ifade etmektedir (DLT I: 402,14), (EDPT, 790). “Tarlayı ekilir duruma getirmek için çift süren hayvanların koştuğu demir uçlu tarım aracı.” Bu kelime Orta Türkçede **saban** ~ **sapan** olarak geçer. Ayrıca <**OT. Sap** “**sıra**” +**an** şeklindedir. “**Saban**” kelimesi Türkçe kökenli bir kelime olup, diğer dillere de geçmiştir (EREN, TDES: 347).

salıngu: “Çakıl taşı atılan sapan” anlamına gelmektedir(DLT III, 379,10), (EDPT, 827).

2. Hayvancılıkla İlgili Alet-Eşya Adları:

arğag: “Balık avlamak için kullanılan ucu eğri demir, olta” anlamına gelmektedir (DLT I, 141,3), (EDPT, 216).

bağırçak: “Eşek semeri” anlamına gelmektedir (DLT I: 502, 1), (EDPT, 318). < **bağır-** “**bağır, ciğer**” + **-çak**, bu ek ise küçültme bildiren bir ek olup, bu kelimedede ise bu özelliğin zayıflamış olduğu kanaatine varabiliriz (DLTG, 64).

boyunduruk: “Her iki öküzün birden boynunun üzerine konulan boyunduruk.” anlamına gelir. (DLT III, 179,17), (EDPT, 387). Bu kelime <**boyun+duruk** şeklinde olup, “+duruk” eki nesne isimleri türetmeye yarar. İsimden isim yapma ekidir (DLTG, 72). Kelimenin bir başka anlamı “çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç, çember.” Kelime Orta Türkçede “**boyunduruk**” şeklinde olup, Eski Kıpçakçada da aynı

Turkish Studies

şekle sahiptir. “Boyunduruk” kelimesi Hasan Eren’de geçer (EREN, TDES,60). Doerfer (Khol.Mat 295) <boyandûran şeklidir (KBS I-164).

burunduruk: “Yular, buruna geçirilen yular, burunduruk” anlamına gelmektedir (DLT I: 501, 17), (EDPT, 368). < **burun** “burun” + **duk**, bu ek isimden alet veya eşya ismi türeten ektir. Kelime DLT’ de “burunduruk” şeklinde yer almaktadır. Bu kelimenin bir başka anlamını Hasan Eren şu şekilde ifade eder: “Atları nallarken dudaklarına takılan kıskaç, yavaşa” (EREN, TDES: 64). “Burunduruk” kelimesi ağızlarda Tkm. “burunlık”, Nog. “burundık”, Krg. “murınduk” şeklinde geçmektedir. Kelime Eski Kıpçakça’ da da “burunduk” veya “burunduruk” olarak geçer (Kİ: 29), (EREN, TDES, 64).

izdenġ: “Balık avlanan bir çeşit ağ” anlamına gelmektedir (DLT I: 116, 12), (EDPT, 281).

kaçış: “Kayış” anlamına gelmektedir (DLT I: 369,13), (EDPT, 607). *kaç- “döndürmek” “+ış” (KBS I: 484).

kaıçı: “Kamçı” anlamına gelmektedir (DLT I: 417,23), (EDPT, 626).“ Bir ucuna ip, deri vb. bağlı vurma araç” Eski Türkçede “kaıçı” şeklidir (EUTS,163), (KBS I, 456).

kaıırak: “Çan” anlamına gelmektedir (DLT III: 383, 3), (EDPT, 639).

kesgük: “Halka, köpeđin boynuna geçirilen halka, tasma” anlamına gelmektedir (DLT II: 289, 16), (EDPT, 750).

kısmaık: “Üzenginin iki yanında bulunan kayış, ilmikli ip, kement” manâsına gelmektedir (DLT I: 474, 17), (EDPT, 668). < **kıs-** “kısaltmak, daha kısa yapmak” + “-mak” fiilden somut veya soyut isim yapan ektir (DLTG, 94).

kaııırağu: “Çıngırak, konrak, tongurak, çan” anlamına gelmektedir (DLT II: 358, 7), (EDPT, 640).

kö müdürük ~ kü müdürük: “At göğüslüğü” anlamına gelmektedir (DLT I: 17, 5), (EDPT, 722).

kö pçük: “Eğerin ön ve arka yastıkları” anlamına gelmektedir (DLT I: 478, 14). Clauson bu kelime için “atın arka yastıkları” anlamını ifade etmiştir (EDPT: 688). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde köpçük “eyer yastığı” şeklinde yer almaktadır (TS IV: 2693). Günümüz Oğuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde yer almaktadır. Anadolu ağızlarında “kö pçek” şeklinde olup, “eğerin içi yün dolu yumuşak yeri” anlamında kullanılmaktadır (DS VIII: 2960), (KBS I, 554).

kaııva: “Türklerin kullandığı gemlerde atların burnuna doğru dikilen kayış” anlamındadır (DLT III: 237,22), (EDPT, 581).

monçuk: “Atın boynuna takılan değerli taş, arslan tırnağı, muska gibi şeyler” manâsına gelmektedir (DLT I: 475, 28), (EDPT, 349).

otđun: “Eğerin solunda kolanın halkası geçirilerek dile bağlanan enli bir kayış” anlamına gelir (DLT I: 107,25), (EDPT, 47).

sırdım: “Sıyırım, sıırım, kayış” (Oğuzca) manâsına gelmektedir (DLT I: 517, 11). Clauson bu kelimeyi < * sıdır –ım “uzun ve dar parça sıırım” şeklinde ifade eder (EDPT, 802). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde sıyrılmak “sırımla dikilmek”, “sağlamca dikilmek” gibi anlamları ifade eder (TS V: 3460). Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi dışında “sırım” şeklinde geçmektedir.

Turkish Studies

süken: “Eşek yükünün bir tarafında olan sepet, sele gibi şeyler, seklem” manâsına gelmektedir (DLT I: 403, 8).

tizgin: “Dizgin” anlamına gelmektedir (DLT I: 339,11), (EDPT, 574).”Tizgin” gemin uçlarına bağlanan kayış.”tır. Orta Türkçede “**tizgin**” olarak geçen bu kelime aynı zamanda “**tin tizgin**” olarak da kullanılır. (Sibirya diyaleklerinde “tin” sözü bugüne değin saklanmıştır.) Eski Kıpçakçada “**tizgin**” veya “**tüzgün**” biçimleri de vardır. Kelime Türkçe **tiz**-(>**diz**-) veya **tüz**- (**düz**-) kökünden gelmiştir. Eski ve yeni diyaleklerde tizgine türlü adlar verilir. Azeri alanında “**dizgin**” olarak geçen “**yüyen**” adı Türkiye Türkçesinde ve Türkmencede “**uyan**” biçimini alır. Orta Türkçede “**yügün**” olarak saklanmıştır (EREN, TDES: 116).

tin: “Yular” manâsına gelmektedir (DLT I: 339, 11), (EDPT, 512).

yabı: “Eğerin üstüne ve altına konan keçe, eğer yastığı (Çiğilce)” anlamına gelmektedir (DLT III: 24, 8).

yapğak: “ Kuş tutulan bir çeşit tuzak” anlamına gelmektedir (DLT II: 42,22).

yışığ: “İp kayıştan örülmüş bağ, boyunduruk kayışı” anlamına gelmektedir (DLT I, 126, 18), (EDPT, 977).

yular: “At yuları” manâsına gelmektedir (DLT III: 9, 12), (EDPT, 932). “Hayvanın başlığına veya tasmaına bağlanan ip” (EREN, TDES: 458). Orta Türkçe’ de “**yular**” kelimesinin yanında “**örk**”, “**tin**” gibi birtakım adlar da yer almaktadır. Eski Kıpçakça’ da da “**yular**” olarak geçer. Kökü tam olarak bilinmeyen bu kelime hakkında Ramstedt Moğolca jiluğa “**zügel**” biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt’ in bu görüşüne Poppe de katılmıştır (Lautlehre 23). Ayrıca bu kelime Çağdaş Türk diyaleklerinde “**nokta**” yerini almıştır. Bununla beraber bu kelimenin Moğolca **noğtu**’ nun Çince’ den geldiği Ramstedt tarafından ifade edilmiştir (Ramstedt: FUF 12: 157), (KBS II, 1173).

3. Müzikle İlgili Alet Adları:

borguy: “Üflenecek öttürülen boru” anlamında yer almaktadır (DLT III: 241,12), (EDPT, 361).Kelimenin bir başka anlamı da “İçi boş, uçları açık, uzun ve dar silindir”dir. Eski Kıpçakça’ da bu kelime “**borgu, borgan**” olarak geçer <*bo “yansıma” +r+gu(y) şeklinde olabilir. “+gu” eki DLT İsimden isim türetmiş bir ektir (KBS I: 162).

ekeme: “ Bir çeşit çalgı” anlamına gelmektedir. Divanda **ekeme**™ **ikeme** şekilleri de yer almaktadır (DLT III: 174,11), (EDPT, 108).

sıbzıgu™ **sıbuğu:** “Düdük, boru” anlamına gelmektedir (DLT I, 217,20), (EDPT, 794). Halk ağzında “**sıbzıgı**” olarak geçen bu kelime “**kaval**” manası taşır. Orta Türkçede **sıbzıgı**™ **sıbuğu** şeklindedir. Ayrıca Orta Türkçe *subı (™ **söbü**) “ uzun ve sivri nesne (yuvarlak olmayan)” kökünden geldiği görüşü vardır. Ayrıca *subı+z+gı(u) şeklindedir. “gu” eki isimden isim yapma eki DLT’de nesnelerin şeklini ifade eden bir ektir (KBS II, 762).

tümrük: “Dümrük, def” anlamına gelmektedir (DLT I: 478,13). Oğuzca bir kelimedir. Clauson, **tümrüg** “**tomborin ve benzeri**” olarak ifade eder (EDPT, 509).

kubuz: “Ut, kopuz, kubuz” anlamına gelmektedir (DLT I: 19,14), (EDPT, 588). Kelimenin bir başka anlamı da “Ozanların çaldığı telli Türk sazı.” Orta Türkçede “**kubuz**” “ut, kopuz” anlamındadır (KBS I, 541).

buçı: “Bir çeşit kubuz, iyi ses veren, çok inleyen ut” anlamına gelmektedir (DLT III: 173,12). Clauson’da “**poçı**” olarak geçmektedir (EDPT, 293).

Turkish Studies

4. İnşaatla İlgili Alet Adları:

çigne: “Mala, çiftçilerin “sürgü” dedikleri aygıt” anlamında yer almaktadır (Yağma dilince) **çigne** ~ **çikne** (DLT I: 435,3), (EDPT, 416).

er: “Delik açmak için kullanılan aygıt, delgiç.” anlamına gelmektedir (DLT I: 45,11), (EDPT, 192). ***<tel-giç** ~ **taşküç** Uygurcada kullanılan şeklidir. Kelime diğer diyalektlerde de özellikle Azeri Türkçesinde “**deşikaçan**” şeklindedir. “**-giç**” eki DLT’te alet ismi yapmak için kullanılan bir ektir (KBS I, 274).

ketmen: “ Yeri kazmak için kullanılan aygıt” anlamına gelmektedir (DLT I: 444,23), (EDPT, 704).

kerki: “ Dülger keseri, keser” anlamına gelmektedir (DLT I: 430,19), (EDPT, 741). ***<kerk-**: “Birisine sürtünmek” manası taşır. DLT’de “**kerki**” olarak geçen kelime [**<kerk-i**] şeklindedir. Kelime diğer dillere de geçmiş bir kelimedir. Fakat çok fazla bilgi yer almaz (KBS I: 499).

salı: “Sıva aygıtı, mala” anlamına gelmektedir (DLT III: 233,5).

talğuk: “Baltanın sapını sıkıştırmak için çakılan çivi” anlamına gelmektedir (DLT I: 469,5), (EDPT, 496).

törpigü: “Ağaç yontacak keser” manasına gelmektedir. **Törpigü** ~ **törpiğ** şeklinde de yer alır (DLT I: 476,20-491,18), (EDPT, 533). **Törpigü**~**törpi-gü** “-gü” eki DLT’de soyut isim veya alet ismi türetir. **-gü** eki fiilden isim yapma ekidir (DLTG, 89). Bu kelime E.T’de “**türbi**” O.T’de **törpigü** ~ **törpigü** olarak geçer. DLT’de törpi-“yontmak, törpülemek”; törpit-: yontmak, törpülemek gibi anlamları ifade eder. tör:r- bozmak,kurcalamak” gibi anlamları vardır (KBS II, 928).

5. Demircilikle İlgili Alet-Eşya Adları:

körük : “Kuyumcu veya demirci körüğü” anlamındadır (DLT I: 391,7), (EDPT, 741). Bu kelimenin bir başka manası “ ateşi canlandırmak için kullanılan ve açılıp kapandıkça içindeki havayı üfleyen araç, bazı araçların açılıp kapanabilir üst üste katlanmış bölümü.” Kelime Orta Türkçede “**körük**” şeklinde, E.T’de ise ***<köy-ir-** “yakmak” + **ük**” şeklinde geçer. Anadolu ağızlarında ise bu kelime “**körük, körüklük**” şeklinde olup, demirci dükkanı manasındadır (DS VIII: 2969). Räsänen ise bu kelime “**köfrük, küvrük**” şeklinde ifade eder (Räsänen V: 285) (KBS I, 557-558).

tış: “Sapan demiri” anlamına gelmektedir (DLT III: 125,21), (EDPT, 557).

üçleç ~ **üçlüç**: “ Başları bir demirle birleştirilerek üç çubukla yapılan tavşan tuzağı” anlamına gelmektedir (DLT I: 95,6), (EDPT, 26). ***<üçle-ç** Ramstedt bu ekin “ça” ekinde doğmuş olabileceğini düşünmüştür. DLT’ de fiilden isim yapan ektir (DLTG, 84). Kaşgarlı ise “**-nç**” ekiyle “**-ç**” ekini aynı başlık altında değerlendirmiştir (DLTG, 83).

çij: “ Demir çivi, zırh çivileri ucu” anlamına gelmektedir (DLT III, 123, 24), (EDPT, 400).

şebeng ~ **şebing**: “ Demirden yapılmış baston” anlamına gelmektedir (DLT III, 354, 20), (EDPT, 866).

çekük: “ Çekiç” anlamına gelmektedir (DLT II: 287,8), (EDPT, 509). “**çek-**“ fiilinden bir isim olup tarihi ve bugünkü Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “**çeküç**”, “**çekiç**” şeklinde yer almaktadır (TS II: 852),(DS III:1116), (KBS I, 227).

Turkish Studies

6. Sağlıkla İlgili Alet-Eşya Adları:

arkaçak: “ Ağıza ilaç akıtmak için kullanılan içi delik bir aygıt, akıtmaç” anlamına gelmektedir (DLT I: 144,22), (EDPT, 218).

belik: “ Yara yoklamak için kullanılan mil” anlamına gelmektedir (DLT I: 385,23), (EDPT, 338).

kanağı: “Neşter, kan alınacak aygıt” anlamına gelmektedir (DLT I: 447,17), (EDPT, 637). *<kana- “kanamak, kan gelmek, kan almak” + “-ğı” eki ise Fiilden isim yapan, eklendiği kelimeyi alet ismine çeviren bir ektir. Bu kelime E.T.<kan+a-ğı şeklinde ve “neşter” manâsına gelir (DLTG, 89).

sorgu: “ Hacamat aygıtı, kendisiyle kan alınacak ve emilecek aygıt ve şişe” anlamına gelmektedir (DLT I: 16,4), (EDPT, 848). *<sar- “emmek, sormak (DLT III: 181,26) +gu fiilden isim yapan aynı zamanda alet için kullanılacak ek. Kelime E.T’de sor- sur- (EUTS: 208) OT. Sor- “emmek”, sorg “hacamat aygıtı” şekillerine sahiptir (KBS II, 800).

7. Evle İlgili Alet-Eşya Adları:

anğut: “ İçecek şeyler kullanılan huni” anlamına gelmektedir (DLT I: 93-17), (EDPT, 176).

arçı: “Heybe” manâsına gelir (DLT I: 124, 11), (EDPT, 200).

aşaç ~ asiç: “Tencere” anlamına gelmektedir (DLT III: 382, 2), (EDPT, 242). < aş- “yemek, aş” anlamındadır (KBS I, 83).

ayak: “Çanak, kase, kadeh” anlamına gelmektedir (DLT I: 80, 18), (EDPT,270). DLT’ de Oğuzların bu kelimeyi bilmedikleri onun yerine “çanak” kelimesini tercih ettikleri söylenmektedir (DLT I, 84). Uygur Türkçesi metinlerine kadar takip edebildiğimiz bu kelime, Uygur metinlerinde Soğdça “batır” kelimesiyle ikilemeli olarak kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu kelime “çanak” kelimesiyle ikilemeli olarak kullanılmış olup, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “çanacuk” yani “çanakçık” şeklinde yer almaktadır (TS II: 821). Günümüz Oğuz lehçelerinde Gagavuz Türkçesi dışında çanak ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde “çanak” “toprak, metal vb.den yapılmış yayvan, çukurca kap; çiçeğin en dışında bulunan yeşil yaprakların tümü; göz çukuru; çevresine göre alçakta bulunan ve genellikle geniş tekne biçiminde yer” anlamlarını ifade etmektedir (TüSI. I, 434), (EREN, TDES, 26).

bakan: “Halka, toka” anlamına gelmektedir (DLT I: 399, 12), (EDPT, 316).

bart: “Su içilen bardak; şarap ve benzeri akıcı şeylerin ölçüsü” anlamına gelmektedir (DLT I, 341, 4), (EDPT, 358). < *bart “bardak”. Bu kelime tarihi alanda DLT dışında tanımlanamamıştır. Osmanlı Türkçesi metinlerinde muhtemelen küçültme eki olan “-ak” ile “bartak” şekliyle geçer (TS. I: 400). Günümüz Oğuz lehçelerinden Türkmen Türkçesi dışında bardak ve türevleri şeklinde yaşamaktadır (TüSI. I, 219), (KBS I, 113).

biçguç: “Makas, sındı” anlamına gelmektedir (DLT I: 452, 3), (EDPT: 294). < biç- “biçmek, kesmek” + -guç “fiilden alet ve ya eşya ismi yapmaya yarayan ek” (DLTG, 90). Clauson “testere” manası olduğunu da ifade etmiştir (EDPT: 294). Ayrıca XI. yüzyıldan itibaren kullanıldığı belirtilmiştir. Bununla beraber DLT’ de “sındı” kelimesi Türkmenlerin de kullandığı bir kelimedir.

bağ: “ Bohça, boğ, eşya konan heybe” manâsına gelmektedir (DLT II: 133, 1), (EDPT, 310). Kelime Anadolu diyalektlerinde “boça, bocca, boğ, boğca” şeklinde geçmektedir (DS. II: 716).

Turkish Studies

bıçgu- bıçek “Bıçkı, bıçak” anlamına gelmektedir (DLT I: 13,11), (EDPT, 294-295). DLT’de bıç- “kesmek, biçmek” anlamındadır. “-**gu**” eki DLT’de soyut isim veya alet ismi yapar (DLTG, 89). Burada alet ismi olup, Türkçe **bıç**-(<**bıç**-) kökünden geldiği açıktır. Uygurca’da “**bi**” “**bıçak**” kökünden “-çak” ekiyle yapıldığı yanlıştır. Farsça “**piçâk**” biçimi Türkçeden geçmiştir. Doerfer ve Sevortyan’a göre “bıç-“ kökünden geldiği ifade edilmiştir (EREN, TDES: 50).

bilegü: “Bileme taşı” anlamına gelmektedir (DLT I: 447,19), (EDPT, 341). *<**bile**- “bilemek” + -**gü** “-gü” eki DLT’de soyut isimler ve alet isimleri yapmaya yarayan bir ektir (DLTG 125). Kelime Eski Türkçe ve Uygurcada **bilagü** OT.’de **bilegü** şeklinde yer alır (KBS I, 145).

bohtay ~ bohtuy: “Elbise bohçası, heybesi” anlamına gelmektedir (DLT III: 239, 23), (EDPT, 313).

bukaç: “Su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler” anlamına gelmektedir (DLT I: 357, 23), (EDPT, 312).

bukaç esic: “Tencere, tava” manâsına gelmektedir (DLT I, 357, 24), (EDPT, 312). “**Bukaç**” kelimesi; “su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler” anlamındadır. “**Esic**” kelimesi ise; “tencere, tava” manâsına gelmektedir (DLT I, 52, 8).

çaçır ~ çasır: “Çadır” anlamına gelmektedir (DLT I: 406, 13), (EDPT, 401). Kaşgarlı Mahmud Oğuzların “**çaçır**” sözcüğüne “**çasır**” dediklerini kaydetmiştir (DLT I: 406, 13). Clauson ise “**çaçır**” kelimesine “büyük şemsiye” demiştir. Ayrıca Clauson sözcüğün Sanskritçe “**chattra**” sözcüğünden alıntılama olduğunu ve bugünkü anlamıyla Türkçeye bir İranî dil aracılığıyla girmiş olabileceğini belirtir (EDPT, 403). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde bu kelime “çadır” şeklindedir (TS II: 782). Sözcük günümüz Oğuz lehçelerinde ise “**çadır**” şeklinde yaşamaktadır (TüSI. I, 420), (KBS I, 209-210).

çakmak: “Çakmak, yakma aracı” anlamına gelmektedir (DLT I: 469, 21), (EDPT, 408). < **çak**- “**çakmak**” + -**mak**, bu ek fiilden soyut ve ya somut isimler yapmaya yarayan ektir (DLTG, 94). Kelime Türkçe’ den Arapça’ ya, Farsça’ ya geçmiştir.

çañçu: “Erişte hamuru açılan oklava” anlamına gelmektedir (DLT I: 417, 17), (EDPT, 425).

çıgrı: “Çıkrık, değirmen, çark,dolap gibi şeylerin çıkırığı; ip çıkırığı ve her türlü makara; değre, felek” anlamına gelmektedir (DLT I: 421,10), (EDPT, 410). *<**çî** “ yansıma ses” +**kır+ık** Uygurcada “**çıgarı**” şeklinde gösterilir. (İKPÖ,176). Nişanyan bu kelimeyi “**çıxrı, çıkırık**” şeklinde okumuş ve Farsça kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu görüş yanlıştır (KBS I: 236).

çoğın esic: “Bakır tencere” anlamına gelmektedir (DLT I: 409, 16), (EDPT, 403). “**Çodın**” kelimesi “tunç ve süzölmüş bakır; bakır” anlamına gelir (DLT I: 409, 16). “**Esic**” kelimesi; “tencere, tava” anlamına gelir (DLT I: 52, 8).

çoğ: “Eşya konan heybe, bohça” anlamına gelmektedir (DLT III: 128, 4), (EDPT,405).

çovlı: “Tutmaç süzgeci” anlamına gelmektedir (DLT III: 442, 8), (EDPT, 397). “**Çov**” kelimesi halk ağzında “sopa, değnek” anlamında kullanılmaktadır. Oysa Orta Türkçe’ de “< **çov + ılı**” şeklindedir (KBS I, 251).

çömçe: “Kepçe, çömçe” anlamına gelmektedir (DLT I: 417,14), (EDPT, 422). Sözcüğün Farsça “**çamça**” dan alıntılama olduğu söylenmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “**çömçe**”, “**çamça**” “**kepçe**” şeklinde yer aldığını söyleyebilmekteyiz. (TS II: 951) Günümüz Oğuz Lehçelerinde Gagavuz Türkçesi dışında çömçe ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde çömçe “ tahta kepçe” şeklinde bir anlam ifade eder. Fakat bu şekilde görüşlere rağmen kelime Oğuzca bir kelimedir (TüSI I, 502), (EREN TDES, 99).

Turkish Studies

çöngök: “Çömçe, kutu” anlamına gelmektedir (DLT II: 290, 18), (EDPT, 426).

düle: “Ağzı kırık saksı ve testi” anlamına gelmektedir. (DLT I: 389, 2), (EDPT, 498). Halk ağızlarında “**dövelek**” şeklinde de geçmektedir (KBS I, 311).

eskü: “Kalbur, elek” manâsına gelmektedir (DLT I: 129, 16), (EDPT, 246).

esgü: “Süpürge” anlamına gelmektedir (DLT I: 129), (EDPT, 246). < es- + “- gü” bu ek fiilden somut isim ve ya alet ismi yapmaya yarar (DLTG, 89).

esiç: “Tencere, çömlek” anlamına gelmektedir. Bu kelime DLT’ de “**asaç**” ve ya “**asıç**” şeklinde kullanılmaktadır (DLT I: 52, 8), (EDPT, 242).

ırğag: “Donmuş olan buz, buzluğa çekip getirmek için kullanılan kanca” anlamına gelmektedir (DLT I: 141,5), (EDPT, 216). Bu sözcüğün kökü için ırğa- “sallamak, ırgalamak” anlamlarını ifade edebiliriz (KBS I, 417).

ıvrık: “İbrık” manâsına gelmektedir (DLT I: 99, 28).

idiş: “Kadeh (Yağma, Taksı, Yemek, Oğuz, Argu dillerinde), tas, bardak, tencere gibi her nevi kap” manâsına gelmektedir (DLT I: 61, 12). Clauson “**idiş**” kelimesi ile ilgili “kap, tas, tekne” anlamlarını ifade etmiştir (EDPT, 72). Bu kelime Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde yer almamaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde de görülmemektedir, fakat Hakas, Tuva, Kırgız ve Özbek Türkçelerinde bu sözcük yaşamaktadır.

ka: “Kap, akar konan kap, zarf” anlamına gelmektedir (DLT I: 407, 11), (EDPT, 578). Bu kelimeye “**kaça**” veya “**kakaça**” denmektedir. Bu kelimenin Orta Türkçe’ de “taşıyıcı, ay” gibi anlamları vardır. Ayrıca Yakutça’ da bu kelimenin “**kutu, sandık, bagaj**” anlamları vardır (DLT I, 52, 10).

kamıç: “Kepçe, kaşık” anlamına gelmektedir (DLT I: 52, 10), (EDPT, 626).

kap: “Kap, tulum, çuval, dağarcık; zarf; anası karnında çocuğun bulunduğu torba” anlamlarını ifade eder (DLT I: 195, 27), (EDPT, 578). Kelime Orta Türkçe’ de “**ka**” şeklinde de kullanılır (DLT I: 407, 11). Kelimenin bir başka anlamı ise; “içine katı, sıvı, gaz konulan oyuk nesne”dir. Kelime Türkçe’ den başka dillere de geçmiştir (KBS I, 459).

kaşuk: “At derisinden yapılan tulum” anlamına gelmektedir (DLT I: 382, 24), (EDPT, 666).

kaşık ~ kaşuk: “Kaşık” anlamına gelmektedir (DLT I: 383, 2), (EDPT: 671). Eski Türkçe’ den itibaren kullanılan bir kelimedir. Eski Kıpçakça’ da da aynı şekilde kullanılır. Eren bu sözcüğü “**kası**” kökünden almıştır (EREN, TDES: 216). Türk lehçelerinde ve Anadolu’ da yaşamaktadır. Tkm. **kaşık**, Tat. **kaşık**, Kzk. **kasık**, Krg. **kaşık**, Yeni Uygurca’ da ise “**koşuk**” şeklindedir (KBS I, 474).

keçe: “Karpuz ve hıyara benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet” anlamına gelmektedir (DLT III: 220, 3), (EDPT, 694).

kendük: “Küp gibi topraktan yapılan büyükçe bir kap, küp” anlamına gelmektedir (DLT I: 480, 13), (EDPT, 729).

keregü: “Çadır, kışlık ev” anlamına gelmektedir (DLT I: 404, 12), (EDPT: 744). < * **kere-** + **-gü**. “odundan yapılmış kafes” Türkmenlerce “çadır”, göçebelere “kışlık ev” anlamına gelmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmamakla birlikte günümüz Oğuz lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesinde “kereki” “kereke” “aba, yünden ve pamuktan yapılan hırka, ceket” şeklinde yer almaktadır (DS. VIII: 2753).

Turkish Studies

kerey: “Saç tıraş eden ustura” anlamına gelmektedir. (DLT III, 174,16), (EDPT, 748). *<kerey Hint-Avrupa dillerinden (Grek, Keiro “traş etmek”) alıntı olmalıdır. Bu sözcük Oğuzlar tarafından “yüligü” sözcüğü yerine kullanılmıştır. Sözcük Hint-Avrupa dillerinden ödünçleme bir sözcüktür. Bu sözcük Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde ve günümüz Oğuz lehçelerinde yaşamamaktadır.

kewçi: “ Uygur ellerine Kaşgaristan’da kullanılan bir hububat ölçüğü” anlamına gelmektedir (DLT I: 417,28), (EDPT, 688).

kınduğu: “Döğen, döven, harman döğeni” anlamına gelmektedir (DLT I: 491, 15), (EDPT, 636).

kıngrak: “ Et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak” anlamına gelmektedir (DLT III: 382,25), (EDPT, 639).

kıskaç: “Kıskaç” anlamına gelmektedir (DLT I: 455,12), (EDPT, 667). *<kıs-g(k)aç “-gaç” eki fiilden alet ismi yapan ektir. Kelimenin bir başka anlamı da “ Bir şeyi tutup sıkıştırmaya yarayan kerpeten, pense gibi araç” şeklindedir. E.T. **kıskaç** ~ **kıskaç** (EUTS,176) ~ OT (kıskaç) Türkiye Türkçesinde ise “**kıskaç**” kelimesi “**gözlük**” manasındadır. Anadolu diyaleklerinde “**gıskaç**” “kerpeten, pense vb aletler” (DS VI: 2062) Uygurca’da da “**kıskaç**” şeklindedir (KBS I, 517).

kirit: “Anahtar, kilit” anlamına gelmektedir (DLT I: 357, 18), (EDPT, 738). “Anahtar, düğme gibi takılıp, çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma aleti” anlamında da yer almaktadır (KBS I: 525). Kelime Anadolu ağzlarında “**kilit**” şeklinde yer almaktadır. Clauson “**kirit**” biçiminin Hint-Avrupa dillerinden kalma bir alıntı olduğunu dile getirmiştir (EDPT, 738). Bu kelimenin doğrudan doğruya Soğdça’dan (-r- < -l-) geçtiğini bir olasılık olarak vermiştir. Hasan Eren ise kelimenin Türkçe’ye Farsça’dan geçtiğini ve “kirit” biçiminin oluşmasında Türkçe **kir-** (> **gir-**) kökünden geldiğini ifade eder (EREN, TDES: 244).

kiviz: “Yaygı, halı, kilim gibi şeyler” anlamına gelmektedir (DLT I: 366, 6), (EDPT, 692).

kiz: “Kutu, misk kutusu, taht, kürsü, sandık, kap, heybe gibi şeyler” anlamına gelmektedir (DLT I: 327, 6), (EDPT, 756).

korluk: “İçinde kıymız biriktirilen küçük testi” manasına gelmektedir (DLT I, 473, 13), (EDPT, 658). < **kor** “yoğurt mayası” + **luk** eki isimden isim yapma ekidir. Bu kelimenin halk ağzlarındaki manası “maya”dır (KBS I, 543).

kova: “Kova” anlamına gelmektedir (DLT III, 174), (EDPT, 583).

ködeç ~ közeç: “Bardak testi” anlamına gelmektedir (DLT I: 360, 4), (EDPT, 702).

könek: “Matara, ibrik, su tulumu” anlamına gelmektedir (DLT I: 392, 6), (EDPT, 731).

köpsün: “Şilte, minder” anlamına gelmektedir (DLT I: 437, 24), (EDPT, 691).

körke: “Ağaçtan yapılmış tabak” anlamına gelmektedir (DLT I: 430, 20), (EDPT, 741).

köşik: “Örtü, perde, gölge” anlamına gelmektedir (DLT I: 409, 1), (EDPT, 753).

közeğü: “Küskü, ateş çekmek veya aktarmak için kullanılan aygıt” anlamına gelmektedir (DLT I: 448,3), (EDPT, 759). [*<kö-“yanmak”+< -z] E.T **köy-** “yanmak” (EUTS,118) Anadolu ağzlarında “köz” “kaz” şeklinde geçer (DS VIII: 2984). (KBS I, 561).

közngü ~ közüngü : “Ayna” anlamına gelmektedir (DLT III: 379, 17), (EDPT, 716). Bu kelime eski Türkçe’de **közni** ~ **közni** şeklinde geçmektedir. Kelime Harezmi Türkçesinde “**közgü**”, Çağatay Türkçesinde “**gözgü**” şeklindedir (Seng. 306 v5). Kelime Codex Cumanicus’ ta “**küzgü**” (CC. 86-29) şeklindedir. (KBS I, 391). Çağdaş lehçelerde yaşayan bu kelime kö- “görmek,

Turkish Studies

bakmak” fiilinden çönce “-z +” ile isim yapmış sonra “**köz+**” ismine “**+gu**” isimden isim yapma eki getirilmiştir (DLTG, 81).

közüç ~ közeç: “Çömlek” manâsına gelmektedir (DLT I: 506, 12), (EDPT, 757).

kumğan: “Kova, ibrik, güğüm, gül suyu şişesi” anlamına gelmektedir (DLT I: 432, 6), (EDPT, 627).

kurşag: “Tura; yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra sarılır” anlamına gelmektedir (DLT II: 249, 19), (EDPT, 664).

kuyma: “Herhangi bir madenden çekiçle dövme ile değil eritilerek dökme ile yapılmış havan, çırağman çekiç gibi aygıtlar” anlamına gelmektedir (DLT III: 174,3), (EDPT, 677).

küp: “Küp” anlamına gelmektedir (DLT I: 147, 8). Clauson bu kelime için “çanak ve ya sürehi” anlamını kullanmıştır (EDPT, 687). Bugün sadece Azerice’ de “**küpe**” şeklinde yaşamaktadır. Bu kelime Türkiye Türkçesinde de geçmektedir (KBS I, 591).

kürin: Kürün içerisinde kavun, karpuz, hıyar gibi şeyler taşınan küfe” anlamını ifade etmektedir (DLT I: 404,19), (EDPT, 746). **kürün ~ gürün** “Büyük küfe” manâsına gelir. Anadolu diyalektlerinde “**gürün**” şeklinde olup “ hayvanların su içtiği yalak” manası taşır. Türkçe kökenli bir kelimedir (DS. VI: 2238), (KBS I, 592).

olma: “testi, çanak, çömlek” anlamına gelmektedir. Kelime DLT’ de “**ulma**” olarak da geçer (DLT I: 130, 13), (EDPT, 146).

saç: “Tava” anlamına gelmektedir (DLT III: 147, 5), (EDPT, 794). “Tava üzerinde ekmek, yufka gibi yiyecekler pişirilen aygıt” anlamındadır. Kelime “saç” şeklinde de olabilir. Bu kelime Türkmençe’ de de “**sac**” şeklindedir (KBS II, 709).

sağ: “ Yün atmak veya kabartmak için kullanılan “seğ” demir çubuklar” anlamına gelmektedir (DLT III:154,9), (EDPT, 803).

sağır: “İçerisine şarap konulan havana benzer söbü bir kap” anlamına gelmektedir (DLT I, 406, 16), (EDPT, 814). Bu kelimenin Eski Türkçe’ deki anlamı “sağır” şaklinde olup “sürgün avında hayvanların biriktikleri yer” olarak geçer (Alt.Gr. 332). Kelime Eski Kıpçakça’ da “sağır, sanır” şeklinde yer almaktadır, Çağatayca’ da ise “sağır” şeklindedir (KBS II, 713).

sağrak: “Sürahi, kase, kap” anlamına gelmektedir (DLT I: 100, 7), (EDPT, 815).

sağu: “Ölçek” anlamına gelmektedir (DLT III, 225, 6), (EDPT, 805).

sarnıç: “Deve derisinden yapılan su tulumu, ağaçtan oyulmuş kap” anlamına gelmektedir (DLT I: 454, 26), (EDPT, 854).

sasık: “Saksı” (uç şehri ve yöresi halkı ve ya sınır ve sınırın arkasındaki halk dilince) anlamındadır (DLT I: 382, 1), (EDPT, 856). “**saksı**” kelimesinin bir başka anlamı “pişmiş topraktan yapılan içine toprak konularak çiçek yetiştirilmekte yararlanılan kap” şeklindedir. Orta Türkçe’ deki “**sasık**” kelimesi /sk/ ~ /ks/ göçüşmesi ile bu şekildedir. Kelime Anadolu diyalektlerinde “saksı” kelimesinin anlamı “1. İçine köpek yiyeceği konulan kap, 2. Ateş ya da çöp kürepi” şeklindedir (DS X: 3520), (KBS II, 721).

savdıç: “Sepet, sele” anlamına gelmektedir (DLT I: 173, 7), (EDPT, 785).

sengek: “Su içilen testi; ağaçtan oyulmuş su kabı (Oğuzca)” anlamına gelmektedir (DLT III: 367, 1), (EDPT, 838). Sözcük Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “senek” olarak geçmektedir (TS V: 3384). Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen ve Gagavuz Türkçesi dışında “**senek**” ve türevleri şeklinde yer almaktadır (DS X: 3581), (KBS II, 752).

Turkish Studies

serü: “Evlerde üzerine eşya konan raf” anlamına gelmektedir (DLT III: 221, 14). Kelime Anadolu diyalektlerinde “kurutulmak için serilmiş tahıl meyve” anlamına gelmektedir. Bazı ağızlarda kullanımı “ser” ya da “seri” şeklindedir (DS X: 3589), (KBS II, 755).

sış ~ şış: “Şiş tutmaç şışı” anlamını taşır (DLT I: 331,19), (EDPT, 856). “1. Bir ucu sivri, demir veya ağaçtan yapılmış ince uzun çubuk.2. Örgü örtmekte kullanılan metal, ağaç, kemik vb. şeylerden yapılan uzun çubuk.” (KBS II: 846). Kelime Eski Türkçede **sış ~ şış** (EUTS: 217) Orta Türkçede ise “sış ~ şış” şeklinde geçer. *s(/ş)i-ş biçimine olduğu hakkında bir görüş vardır. Anadolu diyalektlerinde ise “şış” şekline geçip, “ekmek pişirmekte kullanılan ağaç, çevirgeç” anlamını ifade eder. Kelime Uygurca’da “işşik” Azerice’de ise “şış” şeklindedir (KBS II: 846).

sığzığ: “İki şeyi birleştiren kenet” anlamına gelmektedir (DLT I: 464,10), (EDPT, 818).

sibek: “Değirmen taşının üzerinde döndüğü demir” anlamına gelmektedir (DLT I:389,3), (EDPT, 788). Bu kelime Anadolu diyalektlerinde “sibişti” veya “sübek” olarak geçer. Manası ise “el değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılı olan, üst taşın dönmesini sağlayan küçük kazık ya da sivri demir” şeklinde ifade edilmektedir. (DS. X: 3628). Kelime Kazakça’da “sübek” olarak geçerken Yakutça’da “süme” şeklinde ifade edilir.*süb(>m)E(>ö)k şeklinde de olabilir (KBS II, 778).

soku ~ sokku: “Havan” anlamına gelmektedir (DLT III: 226, 23), (EDPT, 805).

süpürgü: “Süpürge” anlamına gelmektedir (DLT I: 490, 10) < süpür- “süpürmek” +”gü” bu ek ise fiilden alet ve ya eşya ismi yapan ektir. Clauson bu kelimenin eski Moğolca kaynaklarda “şiürge” şeklinde varlığını gösterdiğini ifade etmiştir (EDPT, 792). Kelime Çağatay Türkçesinde “süpürgü” şeklinde Eski Kıpçakça’ da ise “sibirge” şeklindedir (KBS II, 823).

şın: “Taht, sedir” (Çiğilce) anlamına gelmektedir (DLT III: 140, 9).

tağar: “Çuval, dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar” (DLT I: 17, 15), (EDPT, 471). Kelimenin halk ağzındaki anlamı “ağız geniş, büyük toprak küp”tür. Eski Türkçe’ de “tağar” şeklinde yer alan bu kelimenin anlamı “torba, dağarcık, dağar” şeklindedir. < *tag “dolgun, bodur” (DLT I: 89, 2). Kelime Anadolu diyalektlerinde “taar”, “tagar”, “tahar” şeklindedir (DS X: 3799), (KBS I, 260).

tañg: “Elek” anlamına gelmektedir (DLT III: 355, 20), (EDPT, 143). Bu kelime Türkçe’ nin en eski kelimelerinden olup, **elge-** “elemek” fiilinden “-k” dilden isim yapma ekiyle türetilmiştir. Kelime Eski Kıpçak ve Çağatay metinlerinde “elek” şeklinde yer almaktadır (KBS I, 328).

tapçañg: “Erişilemeyen üzüm salkımlarını kesmek için, toplayanın üzerine çıktığı sofraya biçimindeki üç ayaklı nesne” anlamına gelmektedir (DLT III: 385, 13), (EDPT, 436).

targak: “Tarak” anlamındadır (DLT I: 14,10), (EDPT, 537). “Saçların, sakalın, hayvan tüylerinin karışıklığını gidermeye veya kadınların saçlarını tutturmaya yarayan dişli araç” (KBS II: 860). Kelime E.T’de ve Uygurca’da “targak” şeklinde geçer. <tar-(a)-(g)ak şeklindedir. Kelime Anadolu ağızlarında “tarak” olarak geçer (DS. X: 3831). Kelime Azerice’de ise “darag” şeklinde geçer (KBS II, 860).

tergi ~ tergü: “Sofra” anlamına gelmektedir (DLT I: 429, 1), (EDPT, 544).

terkek: “Bohça” anlamına gelmektedir (DLT II: 21, 19), (EDPT, 544).

tevsi: “Tepsi, sofraya” anlamına gelmektedir (DLT I: 423, 9), (EDPT, 445). < * tew- “dizmek, sıralamak”+ si. “Tevsi” kelimesinin bir başka anlamı ise; “içinde börek, tatlı vb. pişirmeye yarayan az derin, geniş, düz kap” dır. Kelime Eski Kıpçakça’ da “tepsi” şeklinde geçer.

Turkish Studies

Kelimenin Farsça' dan alındığı yolundaki sav yanlıştır. Kaşgarlı Mahmud' un tanıklığına göre Türkçe' ye “**tewsi**” olarak geçmiştir. Moğollar “**tebsi**” biçimini Türkçe' den almışlardır. Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde kullanılan “**tepsi, tepçi**” gibi biçimlerin ise Moğolca' dan geldiği açıktır. Farsça “**tabşi**” biçimi Moğolca' dan Arapça “**tabsi**” biçimi ise Türkçe' den alınmıştır (EREN, TDES: 403).

tizme: “Şalvarın uçurluğu, torbanın bağı ve buna benzer nesnelere” anlamında kullanılmaktadır (DLT I: 433, 2), (EDPT, 576).

tokmak: “Tokmak, çamaşır tokmağı” anlamına gelmektedir (DLT III: 177, 7), (EDPT, 470). < **tokı-** “insan dövmek” + “**-mak**” bu ek fiilden somut isim yapmaya yarar. Kelime Eski Türkçe' de tokı- dan geldiği anlaşılır (EUTS: 243). Kelime çağdaş diyalektlerde “**tokmak**” (Trkm. , Uyg.), “**tokmoğ**” (Kırg.), “**tokpak**” (Kzk.) şeklindedir (KBS II, 906).

toy eşiç: “Toprak tencere” anlamına gelmektedir (DLT III: 142, 1), (EDPT, 566). “toy” kelimesi; “çanak yapılan çamur” manasında kullanılmaktadır (DLT III, 141, 24). “eşiç” kelimesi ise; “tencere” anlamındadır (DLT I: 52, 8).

töşek: “Döşek” anlamına gelmektedir (DLT I: 387, 19), (EDPT, 563). < töşe- “döşemek” (DLT III: 266, 23) fiilinden “-k” eki ile yapılmıştır. Eski Kıpçakça' da “**töşek**”, Harezmi Türkçesi nde de “**töşek**” şeklindedir (KE: 93r2) (İM: 190 a/7). Bugün Türkiye Türkçesi ve çağdaş Türk diyalektlerinde yaşamaktadır. Az. “**döşek**”; Trkm. “**töşek**”; Krg. “**töşök**”; Y. Uyg. “**töşek**” şeklindedir (KBS I, 304).

tutma: “Sandık” anlamına gelmektedir (DLT I: 431), (EDPT, 457). < **tut-** “**tutmak, yakalamak**” + “**-ma**” eki ise; fiilden isim yapma ekidir (DLTG, 93).

tülfir: “Kumaştan ve ipekten yapılan örtü ve perde” anlamına gelmektedir (DLT I: 457, 1).

tünğsü: “Şamdan” anlamına gelmektedir (DLT III: 378, 7), (EDPT, 526).

tünlük ~ tünlük: “Pencere, ocak, baca gibi evdeki delikler” anlamına gelmektedir (DLT III: 127, 26), (EDPT, 520). < tün “gece” + “-lük” bu ek isimden isim yapmaya yarayan ektir “**tün**” kelimesi eski Türkçe' den bu yana var olan bir kelime olup Anadolu diyalektlerinde “**barınmak**” anlamını taşır (KBS II, 946).

türgek ~ türkek: “Bohça” anlamına gelmektedir (DLT II: 14, 28), (EDPT, 544).

ütük: “Ütü” anlamına gelmektedir (DLT I: 68, 25), (EDPT, 51). “Giysilerin buruşukluklarını gidermek için kullanılan kızgın demir araç” (EREN, TDES: 428). Kelime Türkçe **üt-** “**yakmak, ütme**” kökünden gelmiştir < **üt-** + **-üg** (Doerfer: TMEN, 420). Bu kelime Türkçe' den Farsça, Kürtçe, Tacikçe gibi dillere geçmiştir (KBS II, 1001- 1002).

yadım: “Döşek, yaygı, sergi” anlamlarına gelmektedir (DLT I: 15, 12), (EDPT, 891).

yançık ~ yançuk: “Torba, kese, para” anlamına gelmektedir (DLT II: 250, 18), (EDPT, 945).

yart: “Su içilen bardak” (Oğuzca) anlamına gelmektedir (DLT I: 341, 6), (EDPT: 358). “**yart**” kelimesi “**bart**” şekliyle de kullanılmaktadır. Bu kelime DLT dışında tanımlanamamıştır. Günümüz Oğuz lehçelerinden Türkmen Türkçesi dışında “bardak” ve türevleri şeklinde geçmektedir (TüSI. I, 219), (KBS I, 113).

yasğaç ~ yası yıgaç: “Yastığaç, hamur tahtası” anlamlarına gelmektedir (DLT III: 33,17). “yası” kelimesi; “yanlı, enli” anlamına gelmektedir (DLT III: 24, 13), (EDPT, 975).

Turkish Studies

yasıman: “Su boşaltılırken boğazı “gır gır” eden testi” anlamına gelmektedir (DLT III: 38, 1), (EDPT, 975).

yastuk: “Yastık” manasındadır (DLT III: 43, 11), (EDPT, 974). “Yastık, başın altına konmak ve ya sırtı dayamak için kullanılan içi pamuk, yün vb. şeylerle doldurulmuş minder” (EREN, TDES: 443). Kelime Eski Kıpçakça’ da da “**yastuk**” biçiminde kullanılmaktadır. Türkçe “yastamak” “dayamak” fiilinden “-k” ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Yalnız ***yatsak biçiminin ikinci derecesindeki “a”nın “ı”ya çevrilmesi açıklanmaya muhtaçtır**. Räsänen ve Doerfer gibi bilim adamlarının “yat-“ kökünden “-sık” ekiyle yapıldığı yolundaki savları yanlıştır (EREN, TDES: 443).

yerküç: “Tahatdan yapılmış kılıç gibi uzunca enli bir ağaç parçasıdır, fırındaki ekmeği çevirmek için kullanılır” anlamına gelmektedir (DLT I: 452,9), (EDPT, 965).

yetenğ̃ yeten: “Yün atılıp, kabartılan atımcı yayı, hallaç yayı” anlamını ifade eder (DLT III: 21,3), (EDPT, 892).

yetgek ~ yeñgek: “Heybe, bohça” anlamına gelmektedir (DLT III: 70, 23), (EDPT, 889).

yoğri: “Çanak” anlamına gelmektedir (DLT III: 31, 21), (EDPT, 905).

yoğurğuş: “Şehriye vb. şeylerin açılmasında kullanılan oklağı” anlamına gelmektedir (DLT I: 493, 19), (EDPT, 907). < **yogur- “yoğurmak” + “-ğuş”** bu ek fiilden alet adları yapmaya yarayan ektir (DLTG, 90).

yoğurğan: “Yorgan” anlamına gelmektedir (DLT I: 197, 4). Bu kelimeyi Clauson da “**yoğurkan**” olarak ele almış etimolojisini “yoğurmak” fiiline dayandırarak yoğun kelimesiyle ilgili olabileceğini söylemiştir (EDPT: 907). Kelime eski Kıpçakça’ da da “**yogurgan**” şeklinde geçmektedir Bugün çağdaş diyalektlerde “**yurkan**” ve “**yurgan**” şeklinde yer almaktadır (KBS II, 1163).

yörgek: “Örtü” anlamına gelmektedir (DLT II: 289, 2), (EDPT, 965). < **yörge-** “sarmak, örmek, çevrelemek, bağlamak” + “-k” eki ise fiilden isim yapmaya yarayan ektir. Kelime Eski Türkçe’ de yer alan bir kelimedir. Ayrıca kelime “yörmek” fiilinden de alınabilir (KBS II, 1169).

yula: “Kandil” anlamına gelmektedir (DLT I: 200, 9), (EDPT, 919).

yüdrük: “Yüklük; üzerine eşya ve elbise konan şey, dolap, masa ve benzeri şayler” anlamlarını ifade etmektedir (DLT III: 45, 10), (EDPT, 892). Kelime Eski Türkçe’ de “**yüdmek, yütmek**” “**yüklemek**” + “-ük” eki ise fiilden isim yapmaya yarayan ektir (KBS II, 1188). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçe’ de “**yüd- ve ya yüt**” şeklinde geçer. Kelime çağdaş diyalektlerde “yüklük” şeklinde geçer (KBS II, 1189).

8. Savaş ve Askerlikle İlgili Alet-Eşya Adları:

artığ: “Kadın mintanı, göğüslük” anlamına gelmektedir (DLT I: 98, 4), (EDPT, 204). < **art-** “artmak” + “-ıg” bu ek fiilden isim yapma ekidir, somut isim yapmıştır (DLTG, 86).

ay bitiği: “Askerin adıyla azığının yazıldığı defter” manâsına gelmektedir (DLT I: 40, 10), (EDPT, 265). “**ay**” kelimesi “beylerin hizmetçisi, kölesi, bunların adı yazılı defter” anlamını ifade eder. “**Bitig**” kelimesi ise DLT’ de “**yazma, yazı**” anlamını taşımaktadır (DLT I: 71, 27).

Turkish Studies

bağırdak: “Kadın göğüslüğü” anlamını taşır (DLT I: 502, 7), (EDPT, 319). “bağır” kelimesi “göğüs” anlamını ifade eder. Kelime Eski Türkçe’ de “bağır” veya “bagar” şeklindedir. Kelime Anadolu diyalektlerinde ise “**bağırılık, bağartlak, bağırşalık**” şeklindedir (KBS I, 102).

başak: “ Okun veya mızrağın üzerine geçirilen demir, temren; ok temreni, ok başağı” anlamına gelmektedir (DLT I: 378,14), (EDPT, 378). <baş+ak “ok temreni” buradaki “+ak” ekinin başkalaşmış bir kullanımı vardır. Bu ek eklendiği sözcüğün anlamını az da olsa uzaklaştırmaktadır. İsimden isim yapmaya yarayan bir ektir. “Başak” kelimesi birçok diyalekte “**masak**” şeklinde olabilir. 1. “Temren”, 2. “Başak” anlamları vardır. Orta Türkçede “**başak**” okun veya kargının ucuna geçirilen demir, temren” olarak geçer. Sonraki dönemlerde “ ekin başı, başak” anlamını taşır. Örneğin Harezmi alanında başak “ekin başı” olarak kullanıldığı gibi “ok başağı” anlamına da gelir. Eski Kıpçakça’da ise başak artık “ekin başı” olarak geçer (EREN, TDES: 43).

batrak: “Ucuna bir ipek parçası takılan mızrak” anlamına gelmektedir (DLT I: 465,15), (EDPT, 307). <batrak: batr + -ak bu kelimeye yer alan “-ak” eki fiilden isim türeten bir ektir (DLTG, 83).

bohsuk[™] boğsuk: “ Kölelerin boyunlarına geçirilen lale, kelepçe” anlamını ifade eder (DLT I: 465, 25), (EDPT, 320).

bügde~ bügde[™] бүкте: “Hançer” anlamına gelir. Oğuzca kökenli bir kelimedir (DLT I: 31,24), (EDPT, 325).

çığılvar okı: “ Bir çeşit küçük ok” anlamındadır (DLT I: 493,21), (EDPT, 408).

çögen[™] çevgen: “Topu çekmek için kullanılan ucu eğri bir değnek, çevgen” anlamına gelir (DLT I: 187,7). *<çög+en. Anadolu diyalektlerinde “çögen bitkisi” anlamıyla geçer ve “ **çöven**”, “**çögen**” “**cögen**”, “**çögenek**” kullanımları vardır (KBS I, 251). Ayrıca Clauson Farsça “**çavgân**” dan geldiğini ileri sürer (EDPT,416).

egdü[™] ekdü: “Kılıç kını ve benzeri şeyleri oymakta kullanılan ucu eğri bıçak” anlamlarını ifade eder (DLT I: 125,1), (EDPT, 102).

evüsgü: “Savurma aygıtı” anlamına gelmektedir (DLT I: 13,18), (EDPT, 15).*< ewüs- “savurmak”+ “-gu” eki fiilden alet ismi yapar (DLTG, 89).

kaçut: “Kısa mızrak” anlamındadır (DLT I: 12,2), (EDPT, 590).

kalkan[™] kalkanġ: “Kalkan” anlamına gelmektedir. (DLT II: 356,17), (EDPT, 621). Bu kelime genel olarak Türk lehçelerinde ve Oğuz lehçelerinde “**kalkan**” demektir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “kalkan yapınmak” “kalkanla siperlenmek” şeklinde yer almaktadır.(TS IV: 2187) Günümüz Oğuz lehçelerinde kalkan ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde “oktan ve kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık, toplum olaylarında güvenlik görevlilerinin çeşitli saldırı araçlarından kendilerini ve başkalarını korumak için kullandıkları özel olarak yapılmış korumalık, koruyucu” (TüSI. II: 1171).Türkiye Türkçesi diyalektlerinde “**galkan**” şeklindedir. (DS VI: 1902), (KBS I, 455).

kalva: “Öğrence oku, üzerinde temreni bulunmayan, yuvarlak bir tahta parçası bulunan ok” anlamına gelmektedir (DLT I: 426,21), (EDPT, 617).

kesme: “Enli ok temreni” manasındadır (DLT I: 434,2), (EDPT, 750).

kezik: “Kılıç” anlamına gelmektedir (DLT I: 183,8), (EDPT, 760). “Uzun düz veya eğri ucu sivri bir veya iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah” anlamındadır. (E.T ve O.T “**kılıç**” şeklindedir. <kıl+ıç. Uygurca’ da “**kılıç**” şeklindedir Azerice’ de ise “**kılınc**” şeklindedir (KBS I, 508).

Turkish Studies

kın: “Kın, bıçak ve kılıç kını: kılıf” anlamına gelmektedir (DLT I: 339,25), (EDPT, 630). Eski Türkçe’ den başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçe’ de “**kın**” olarak geçer. Eski Kıpçakçada da “kın” şeklindedir. Moğolca ‘da kına “**quni**” adı verilir. Bu adın Türkçe “**kın**” biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Ancak Ramstedt *quni biçiminden yola çıkarak Moğolca qui’un Türkçe “kın” ile birleştirileceğini bildirmiştir (EREN, TDES: 237).

kiriş: “Kiriş, yay kirişi, yay” anlamındadır (DLT I: 198,10), (EDPT, 747). Bu kelime E.T. ‘de “**kiriş**” şeklinde olup “ok kirişi” anlamındadır (EUTS: 110). Kelime Eski Türkçe’ den bu yana ***ker-** “germek”+ -iş şeklinde olabilir (KBS I, 526).

kurman: “Gedeleş, yaylık, yay kabı” Oğuz ve Kıpçak dillerine göre de bu şekildedir (DLT I: 444,18). ***kurma-n** “yay”. Clauson sözcük için ayrıca “beline kuşağı bağla” demek olan kurman sözcüğünden gelmiştir açıklamasını yapmıştır (EDPT, 660). Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmamaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde sadece Azeri Türkçesinde yaşamaktadır. Az. Tü. “**gurma**”, “kurulan yaylı zembekli” anlamındadır (Altaylı I: 578). (KBS I, 572-573).

kuruluğ **kuruluş:** “Sadak, okluk, gedeleç” anlamındadır (DLT I: 504,1), (EDPT, 657).

ok: “Ok” (DLT I, 11,14), (EDPT, 75). “Yayla atılan, ucunda sivri demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk” anlamındadır. Eski Türkçe’ den beri süregelir. “ok” < ok+çı: Oklug “kirpi”;okluk) Uygurca’ da da “**ok**” şeklindedir. “**ox**” Azerice’ de bu şekildedir”(KBS II, 617).

oktam: “Okluk” anlamındadır (DLT I: 107,19), (EDPT, 80).

sokım: “Bir ağaç parçasıdır ki çam kozası şeklinde kesilerek içi oyulur üç tarafından delinerek okun üzerinde konur” (DLT I: 397,27), (EDPT, 811).

süngü: “Süngü, mızrak, kargı” anlamındadır (DLT I: 349,3), (EDPT, 834). “Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah” (KBS II: 821). Eski Türkçede bu kelime “**söngi**” söngü” (EUTS: 209) şeklinde geçer. Kültigin Yazıtında “**süngü batımı**” kullanımı var iken, Taryot Yazıtında sünüş- “savaşmak” şeklinde yer almaktadır. *< süngü+g biçimi Çağatayca’da “**süngü**” şeklindedir. Anadolu diyalektlerinde “**sünge, süngü, süngüye**” şeklinde olup, “ucunda ıslak bez bulunan, fırındaki kızgın külleri süpürmeye yarayan sıruk” anlamındadır. (DS. X: 3715), (KBS II, 821).

temürgen: “Ok temreni” anlamına gelmektedir (DLT I: 522, 24), (EDPT, 509). Kelime *< temür +gen şeklinde ifade edilebilir. Sözcük “**temür**” sözcüğünün türevidir aynı anlamdaki temren sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir. DLT’de Oğuzca kaydedilen “**temürgen**” sözcüğünün tarihi alanda ve günümüzde tanığı bulunamamıştır. Ancak “ok temreni” için temren sözcüğü Oğuz sahasında kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “**demren**” şeklinde yer almaktadır (TüSI. II, 2187), (KBS II, 879).

tüli: “Ok temreni üzerine sarılan sıruk” anlamına gelmektedir (DLT III: 233, 3), (EDPT, 491).

tolum: “Silah” manasında kullanılmaktadır (DLT I: 215, 9), (EDPT, 500).

tura: “Kalkan, siper, düşmandan gizlenmek için kullanılan şey” anlamındadır (DLT II: 356,19), (EDPT, 531). Bu kelime halk ağızlarında “ev duvarlarını dış etkenlerden korumak için üzerine çakılan tahta perde” anlamını ifade eder.*< **tur-** “**yükselmek, kalkmak**” + -a şekliyle ifade edilebilir (KBS II, 933).

ulun: “Temrensiz ok” anlamındadır (DLT I:78,11), (EDPT, 147).

ya: “Ok, yay” anlamına gelmektedir. (DLT I: 280,14), (EDPT, 869).

Turkish Studies

yarındağ: “Kayış, sıırım, Türk sıırımı” anlamına gelmektedir (DLT II: 23, 9), (EDPT, 971).

yetenğ™ yeten: “Yün atılıp, kabartılan alma yayı” anlamına gelmektedir (DLT III: 372,20), (EDPT, 892).

9. Taşımacılıkla İlgili Alet-Eşya Adları:

kağnı: “Kağrı arabası (yük için)” anlamına gelmektedir (DLT III: 379, 6), (EDPT, 638). “İki tekerlekli ilkel öküz arabası” (KBS I, 451). Kelime Eski Türkçe’ den bu yana kullanılmaktadır. Köktürk ve Uygur metinlerinde “kağrı” şeklinde yer almaktadır (EUTS: 165). Kelime < * **kang** “yansımali ses” + **ı** eki ise isimden isim yapma eki olarak yer almaktadır. Anadolu diyalektlerinde bu kelime “**kağrıcağ**” şeklinde yer almaktadır (KBS I, 451).

kaygık ~ kayguk: “Kayık” anlamına gelmektedir (DLT III: 175, 6), (EDPT, 676). Kelime Eski Türkçe’ de de “**kaygık**” veya “**kayguk**” şeklindedir < * **kay-** + **gık**. Kelime Çağdaş Türk diyalektlerinde özellikle Kazakça, Kırgızca, Uygurca, Özbekçe’ de “**kayık**” şeklinde yer almaktadır (KBS I, 483).

oluk: “Küçük kayık” anlamına gelmektedir (DLT I: 68, 1), (EDPT, 137). Kelime Orta Türkçe’ de “oluk, yalak” anlamlarını ifade ettiği gibi “küçük kayık” anlamını da ifade eder. O.T. < * **oy** “yerdeki oyukluk, çukurluk” + **luk** şeklindedir. Hasan Eren kelimenin kökeni hakkında net bir bilgi vermez (EREN, TDES: 306). Nişanyan ise “**oluk**” kelimesi hakkında Eski Türkçe’ den beri var olduğunu, anlamının ise “**içi oyulmuş ağaç kütüğü, yalak, hendek**” olarak geçtiğini ifade eder (Nişanyan, SS: 330), (KBS II, 622).

sal: “Sal” anlamını ifade etmektedir (DLT III: 156, 27).(EDPT, 824). “**Sal**” kelimesinin bir başka anlamı “direklerin birbirine bağlanması ile yapılmış deniz ve nehir aracı”dır (KBS II: 721). Kelime Anadolu diyalektlerinde “**sal, sala, salaca**” şeklinde geçmektedir (DS X: 3520, 3521), (KBS II, 721).

10. Terzilikle İlgili Alet-Eşya Adları:

bıçguç: “Makas, sındı” anlamına gelmektedir (DLT I: 452, 3). **bıç-** “**bıçmek, kesmek**” +**-guç** eki Eski Türkçeden beri var olan fiilden alet veya belirtme sıfatı yapmaya yarayan ektir. Clauson “**testere**” manası olduğunu da ifade etmiştir. Ayrıca XI. yüzyıldan itibaren kullanıldığı belirtilmiştir. Bununla beraber DLT’ de kıptı ve Türkmençe’ de yer alan “**sındı**” kelimeleriyle beraber geçtiğini belirtir (EDPT, 294)

temen: “Büyük iğne, çuvaldız” anlamına gelmektedir (DLT I: 402, 3), (EDPT, 507). Bu kelime halk ağzında “tütün dizmeye yarayan iğne” anlamını ifade eder. Kelimenin Orta Türkçe’ de “**tümen**” şekli de vardır. Kelime hakkın da Hasan Eren ve Sevan Nişanyan bilgi vermemektedir (KBS II, 878).

temen yigne: “Büyük iğne, çuvaldız” anlamına gelmektedir (DLT III: 35, 13), (EDPT, 507). “**Temen**” kelimesi “büyük iğne, çuvaldız” anlamına gelir (DLT I: 402, 3). Bu kelime halk ağzında “tütün dizmeye yarayan iğne” anlamını ifade eder (KBS II: 878). “**Yigne**” kelimesi ise Eski Türkçe’ den beri varlığını korur “< * **ig- ik**” şeklindedir (EUTS, 296). Kelime Anadolu diyalektlerinde “**inne**” şeklinde geçer (DS VII: 2544), (KBS I, 426).

tügme: “Düğme” anlamını ifade etmektedir (DLT I: 433, 13), (EDPT, 482). Kelime hem çağdaş hem de tarihi Türk lehçelerinde tespit edilmiştir. Kelimenin etimolojisini “**tüg-** “**bağlamak, düğümlmek**” fiiline dayandırabiliriz. Bu fiil DLT’ de geçmektedir (DLT II: 20, 15). Fiile gelen “**-ma**” eki de fiilden isim yapma ekidir. Bu kelime Çağatayca’ da “**tügme**” şeklinde geçer (Seng. 183r 12). Eski Kıpçakça’ da ise “**düğme**” şeklindedir (Kİ: 49), (KBS I, 310).

Turkish Studies

urk ~ uruk: “İp, urgan” anlamına gelmektedir (DLT I: 42, 14), (EDPT, 213). DLT’te “**uruk**” kelimesinin yanında “**örge**n” kelimesi de vardır, “keçi kılından yapılmış ip” anlamına gelir, Oğuzca’ dır (DLT I: 108, 1). Kelime Eski Kıpçakça’ da “**urgan**” şeklindedir. Anadolu diyalektlerinde “**urgan**”, “**urk**” veya “**uğran**” şeklindedir (DS XI, 4041), (KBS II, 970).

yigne: “İğne” anlamına gelmektedir (DLT II: 3, 23), (EDPT: 110). Kelime Eski Türkçe’ den beri varlığını korur “ < * **ig.ik**” şeklinde olabilmektedir (EUTS: 296). Kelime Uygurca’ da da “yine” şeklindedir. Kelime Çağatayca’ da “**igne**” şeklindedir (Seng. 109r 15). Kelime Eski Kıpçakça’ da ise “**iğne**” şeklindedir (Kİ: 19). Hasan Eren TDES’ de kelimenin etimolojisi için diyalektlerde “**dikiş**” olarak kullanılan “**yik**” kelimesinden gelmiş olabileceğini söylemektedir (EREN, TDES: 188).

yüksek ~ yüksük: “Terzi yüzüğü” anlamına gelmektedir (DLT III: 46, 16), (EDPT, 916).

11. İnançlarla İlgili Alet-Eşya Adları:

bitig: “Muska, afsun, üfrük” (Oğuzca) anlamına gelmektedir (DLT I: 384, 22), (EDPT, 303). < * **biti-g** “**yazı, mektup, kitap**” anlamındadır. “**Bitig**” sözcüğü “kitap, yazma” anlamında olur ve DLT’ de geçmektedir. Fakat sadece “**muska**” anlamı için Oğuzca kaydı konulmuştur. Kelime Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “**biti- bitik**” şeklinde geçer (TS. I: 615-617- 619). Günümüz Oğuz lehçelerinden Gagavuz Türkçesi dışında “**biti**” ve “**bitik**” şekilleriyle yaşamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında “biti” şeklinde yer almaktadır (DS II: 710), (KBS I, 152).

Sonuç:

Kaşgarlı Mahmud’un Türkçe’ye en büyük hizmeti, yaklaşık bin yıl önceki Türk topluluklarının söz varlığını örnekleriyle en iyi şekilde ortaya koymuş olmasıdır. Yapılan çeşitli sayımlar sonucunda *Divânü Lugâti’t- Türk*’teki söz varlığı konusunda farklı verilere ulaşılmıştır. Carl Brockelmann’ın yayımladığı “*Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al Kaşgaris Divân Lugat at- Türk*” adlı eserinde 7.993 söz bulunmaktadır. Besim Atalay’ın üç ciltlik çevirisinin 1943 yılında yayımlanan “indeks”inde verilen sözcük sayısı ise 8.783’tür. Mehmet Vefa Nalbant’ın çalışmasında ise *Divânü Lugâti’t- Türk*’te 5.147’si ad, 3.477’si fiil olmak üzere 8.624 sözcük madde başı bulunmuştur. Verilerdeki bu farklılığın nedeni; bazı çalışmalarda madde başı sözlerin yanı sıra madde içi örnek cümlelerde geçen sözlerin de söz varlığına katılmış olması ve madde başı sözlerle birlikte değerlendirilmesidir.

Çalışmada, Besim Atalay’ın üç ciltlik çevirisinden yararlanılmış ve tespit edilen alet-eşya isimleri tarım, hayvancılık, müzik, inşaat, demircilik, sağlık, ev, savaş, terzilik, taşımacılık ve inançla ilgili adlar olarak başlıklandırılmıştır. Bu başlıklar altında geçen kelimeler, Türklerin belirtilen dönemde nasıl bir medeniyet oluşturduklarını anlamamız açısından önemlidir. Eserin söz varlığındaki zenginlik aslında Türk kültürünün tarihsel boyutunu ve özelliklerini ortaya koymuştur.

KISALTMALAR:

- A.g.e. : Adı geçen eser.
Az. T. : Azeri Türkçesi.
Alt. Gr. : Alttürkische Grammatik.
C.C. : Codex Cumanicus.
DLT. : Dîvânü Lugâti't- Türk.
DLTG. : Dîvânü Lugâti't- Türk Grameri.
DS. : Türkiye'de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü.
EAT. : Eski Anadolu Türkçesi.
ET. : Eski Türkçe.
EDPT. : An Etimological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish.
EREN, TDES. : Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.
Irg. B. : Irg Bitig.
İKPÖ. : İyi ve Kötü Prens Öyküsü.
İM. : İrşâdü'l Mülûk ve's Selâtin.
Tat. : Tatar Türkçesi.
KB. : Kutadgu Bilig.
KBS. : Köken Bilgisi Sözlüğü.
KE. : Kısasü'l- Enbiya.
Khal Mat. : Khalaj Matireals.
Kİ. : Kitab al İdrak li Lisan al Etrak.
Krg. : Kırgız Türkçesi.
Kzk. : Kazak Türkçesi.
LO. : Lehçe-i Osmâni.
Nog. : Nogay Türkçesi
OT. : Osmanlı Türkçesi
SS. : Sözlere Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü.
Seng. : Senglâh Lugatı, Çağatayca - Farsça Sözlük.
TETTL. : Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı.
Tkm. : Türkmen Türkçesi.
TMES. : Trabzon - Maçka Etimoloji Sözlüğü.
TS. : Tarama Sözlüğü.
TÜSI. : İ. Parlatır, N. Zülfikar Gözaydın, "Türkçe Sözlük".
Y. Uyg. : Yeni Uygur Türkçesi.

Turkish Studies

KAYNAKÇA:

- ARAT, Reşit Rahmeti (2008), *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ATA, Aysu (1998), *Kısâsu'l- Enbiyâ C. I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1986), *Divânü Lugâti't- Türk C.I-IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931), *Abû Hayyân: Kitâb al- Idrâk li- lisân al- atrâk*, İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard (1960); *Senglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*, London: E.J. W.Gibb Memorial Series.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etimological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- DOERFER, Gerhard (1971), "Khalaj Materials", Indiana University Publications UAS Volume 115.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexion C. I- II*, Wiesbaden.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- GABAİN, A. Von. (1941), *Alttürkische Grammatik*, Leipzig.
- GENÇ, Reşat (2002), *Karahanlılar Tarihi C. I-IV*, Ankara.
- GRONBECH, K. (1942), *Komanisches Wörterbuch Türkischer Wortindex zuCodex Cumanicus*, Kobenhagen.
- GÜLENSOY, Baybars (2003), *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü C. I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HARTMANN, Martin (1331), Divânü Lugâti't- Türk'e ait Birkaç Mülâhaza, *Milli Tettebbular Mecmuası*, Sayı: 4 Eylül-Ekim.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), *Divânü Lugâti't- Türk Grameri- I İsim*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- NİŞANYAN, Sevan (2002), *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail, GÖZAYDIN, N. Zülfikar (1998), *Türkçe Sözlük C. I-II*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Tarama Sözlüğü* (1963- 1972), C. 6, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1993), *İrk Bitig (The Book of Omens)*, Bloomington.
- TİETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugâti*, İstanbul- Wien.
- TOPARLI, Recep (1992), *İrşâdü'l Mülûk ve's Selâtin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TOPARLI, Recep (2000), *Ahmet Vefik Paşa: Lehçe-i Osmâni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkiye'de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü (1993), C. I-XI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.